MELOUSSA 2 (1991) pp. 59 - 78

ARRELS JURÍDIQUES I FORMES DE PROPIETAT A MENORCA A CONSEQÜENCIA DE LA CONQUESTA I REPOBLAMENT (SEGLES XIII-XVI) (*)

Margarida Vinent i Palliser

INTRODUCCIÓ

La investigació històrica pot conduir a greus fallides quan s' ha deixat exclòs un material tant essencial com és la documentació. El perill més gran es converteix, llavors, en l' anacronisme, producte d' una incorrecta interpretació del passat en trasplantar conceptes actuals, aplicant-los a temps passats quan no tenien cap vigència.

El concepte de propietat pot suposar fàcilment un d' aquests casos. La propietat no pot esser entesa al segle XIV-XVI en la forma actual, la qual tindria el seu origen en les reformes liberals de 1837.

En primer lloc, doncs, hem de situar el fet de la conquesta en la significació que pot tenir quna reorgantització de bell nou de la terra i probablement l' aplicació d' altres formes de treballar-la. La conquesta catalana duu en si mateixa el trasplantament d' una cultura i, amb això, noves formes d' organització social i econòmica.

Després de la primera distribució, Jaume II duu a terme una nova divisió que deixarà definida l' organització posterior. Analitzem, doncs, cada institució, definint-ne el seu caràcter, les seves característiques i el lloc que ocupa en el fet econòmic. Tot i tenint en compte les condicions, drets i deures del nous posseïdors a partir dels documents de concessió i traspàs.

Ens hem servit, com a base documental, del *Llibre de Fadigues Reials* de les cúries de Maó, Ciutadella, Alaior i es Mercadal i dels *Protocols notarials* de Jaume d' Abadia i Nicolau Xalpes que ens han permès extreure un prototipus dels documents de transferència i concessió -establiment, venda, oneració i quitació. Analitzarem en ells les diverses clàusules i la seva raó d' esser.

Hem prestat una especial atenció a la concessió d' una cavalleria, la de Torrelló, donada per Jaume II i inclosa en el *Llibre de Fadigues Reials* de la Cúria de Maó (1507-1606), que ens ha permès d' analitzar les diverses clàusules en la concessió d' aquestes en les condicions més específiques fixades per Jaume II de Mallorca.

Quant a bibliografia hem consultat l' escassament disponible sobre el tema, entre la qual cal destacar l' opuscle de Maria Lluïsa Serra «*Distribución de tierras por Alfonso II L'Hereu*» del quals ens separen alguns aspectes importants, com ja exposarem; el treball de Terrón Ponce sobre els aspectes jurídics de la propietat a Menorca, que conté punts summament interessants per a la comprensió del concepte de propietat a l' època que estu-

(*) Aquest treball va obtenir el premi Ateneu de Maó «Joan Ramis i Ramis» d' investigació històrica l' any 1987.

diam; i els llibres de Rosselló Vaquer sobre la Menorca medieval, que ens han permès localitzar i tenir notícia de certes dades prou interessants.

L' objectiu del treball quedaria fixat, en síntesi, a dilucidar les conseqüències de la distribució, les formes de propietat que imperaven i la seva arrel jurídica, així com la seva evolució.

1. LA PRIMERA DISTRIBUCIÓ EN TEMPS D'ALFONS EL FRANC

1.1 La conquesta de Menorca

La conquesta de Menorca decidida a les Corts d' Osca (octubre 1286) l' hem d' entendre com un camí en la política d' expansió de la Corona d' Aragó a l' interior de la Mediterrània, atès el lloc estratègic que ocupava Menorca.

La intenció d' expulsar els sarraïns dels seus dominis -Menorca era feudatària de la Corona d' Aragó des del Tracat de Capdepera (1231)- (1) era una motivació important. De la relació entre Menorca i les terres de la Corona n' ha quedat constància en viatges de provisió i en la recaptació dels tributs reials, i sabem que el Tractat no fou sempre respectat pel que fa a no interferir i al respecte mutu (2).

La conquesta suposava, al mateix temps, la possibilitat d' unir la noblesa, contínuament sollevada en una empresa comuna (3).

Però hem de tenir en compte altres fets importants. La conquesta de Menorca, si bé significava una ocupació d' un indret de població sarraïna, venia a esser l' apoderament d' una illa feudatària del Regne de Mallorca per part de la Corona d' Aragó, quan ja Alfons II havia pres possessió de l' illa de Mallorca en nom del seu pare, pròxim al seu decés, per disconformitat amb la disposició testamentària de Jaume I.

Jaume I havia dividit les terres de la Corona entre els seus fills, assignant els Regnes d' Aragó, Catalunya i València al seu fill Pere, i el Regne de Mallorca amb les illes d' Evisisa i Menorca -com a illa tributària-, Senyoria de Montpellier i els comptats de Rosselló i la Cerdanya a Jaume, fill segon.

La disconformitat de Pere el Gran amb la decisió del seu pare també pot incloure' s com a estimulant de l' empresa, especialment quan Jaume II de Mallorca havia forçat la situació amb l' aliança amb Felip III de França, enemistat amb Pere II. Aquest fet, considerat una ofensa, fou valorat com una falta de lealtat al senyor feudal i provocà l' ocupació de les terres del Regne de Mallorca.

Ocupada l' illa de Menorca el 21 de gener de 1287, s' inicià l' organització administrativa i la repoblació en substitució dels sarraïns, part dels quals van sortir redimits, i reduïts a esclavatge els qui no van poder lliurar les set dobles i mitja necessàries per pagar el seu rescat, tot i que d' altres van ser redimits per menys diners.

Dels arribats amb el rei per a l' empresa, pocs foren els qui s' hi instal·laren. A partir de l' 1 de febrer el rei donà permisos per abandonar l' illa (4).

1.2 El repoblament

Des del primer moment s' organitzaren les noves terres d' acord amb la legislació, usos i costums de Mallorca, regne en el qual s' integrava (5). Hom anomenà un lloctinent, representant del rei a l' illa, amb funció d' organitzar el territori i la defensa, Pere Garcés de Nuç. Un procurador reial, Pere de Llibià, ciutadà honrat de València, rebé l' encàrrec de distribuir la terra i conduir el repoblament. S' organitzà la tresoreria i l' escrivania reial. La bailia general fou concedida a Bernat de Sant Genís, que havia de tenir cura del manteniment de l' ordre públic, l' administració de justícia i el cobrament dels drets i rendes reials.

La repoblació seria la tasca més important en els primers moments a dur a terme pels oficials reials, i era tant i més necessària si tenim en compte la disminució de la població menorquina i la partida de les hosts arribades amb el rei. La població de l' illa es feia atractiva amb la concessió de béns immobles a qui es comprometés a residir a l' illa.

Els privilegis i concessions impulsaven l' assentament de nous pobladors, procedents molts de Mallorca segurament, com es desprèn de la majoria dels primers contractes d' establiment.

L' estament més alt de l' illa quedà constituït pels cavallers i els ciutadans honrats, beneficiaris

(1) BARCELÓ, M: *El tractat de Capdepera de 17 de juny de 1231 entre Jaume II i Abu Abd Allah B. Mohammad de Manurqa. Sobre la funció social i política dels Fuqaha.*

(2) ROSSELLÓ I VAQUER: *Aportació a la Història Medieval de Menorca. Segle XIII*, p. 8-9.

(3) PARPAL I MARQUÈS: *La conquesta de Menorca el 1287 per Alfons III d'Aragó*, p. 10.

(4) Idem, p. 39.

(5) SERRA, M. LUISA: *Distribución de tierras por Alfonso III después de la conquista de Menorca*, p. 179.

de donacions de terres. Però, principalment es veieren atrets comerciants, mariners i conreadors per la concessió de privilegis que feien més atractiva la vida a l' illa, malgrat la seva escassa riquesa i la situació polèmica al bell mig de la Mediterrània occidental.

El 15 d' agost, des d' Osca, el rei concedia a Menorca les llibertats i els privilegis que Jaume I havia atorgat a Mallorca. I el mateix dia, el rei facultava per a disposar lliurement de les possessions rebudes a partir del tercer any de presència a l' illa (6). Així, el paràgraf segon de la carta de poblament remarca que les possessions seran lliures i franques:

«Possessiones autem omnes qua in civitate vel regno Majoricarum habetitis, habeatis francas et liberas sicut eas habetitis per chartas nostrae donationes et possitis de eis facere cum prole et sine prole vestras voluntates cuicumque volventis exceptis milibus et sanctis» (7).

Altres mesures anaven encaminades al mateix fi, com la lliure entrada i sortida de Menorca per als qui l' habitaven, supressió de l' ancoratge per a les embarcacions que comerciaven d' un lloc a l' altre de l' illa, autorització per importar blat de Mallorca i prohibició d' extreure' l de Menorca, i facilitats en el pagament de tributs.

Quant a la distribució de terres, no trobam a Menorca un repartiment tal com es compta a Mallorca. Si Mallorca, després de la conquesta, es divideix en tres zones, una propietat del rei, una altra propietat de l' Ordre del Temple i una altra donada a alguns senyors sota la infeudació de Nuño Sanç, amb caràcter vitalici, a Menorca no té lloc un repartiment i no podem parlar sinó d' una distribució de la qual no coneixem amb seguretat més que les donacions directes del rei i els primers establiments fets des de Mallorca per Pere de Llibià.

Entre 1287 i 1301 la distribució de la terra es féu en tres formes:

- Les donacions en forma de cavalleries o d' alous.
- Els establiments emfitèutics.

En les cavalleries eran donats dominis sobre grans extensions de terres a canvi de la residència a l' illa i el manteniment d' un cavall armat per a la seva defensa. En les altres donacions, els alous, els terrenys entregats eren menors a les cavallereis i sense contraprestació vassallàtica. El beneficiat tenia la plena propietat de les terres rebudes.

«Pere de Llibià, procurador reial, entrega a Pere de Trorroella i la seva muller Guillerma Miquaela, la meitat del Rafal Arquox terme de Santa Àgueda, parròquia de Favarig Alou Franc i residència.» (8)

Les extensions de terres repartides eren molt grans, cosa que pot fer-nos pensar en la dificultat per aconseguir el repoblament o, si més no, en una certa precipitació en les concessions.

2. NOVA DISTRIBUCIÓ DE JAUME II DE MALLORCA

2.1 Retornament al Regne de Mallorca. La Carta Pobla.

La Pau d' Agnani (1295) suposà un canvi en les fomres d' organització i administració de l' illa. Jaume d' Aragó s' hi comprometia a restituir les Illes al seu oncle Jaume II de Mallorca.

Menorca entrà així a formar part *«integra i coherent»* de les Illes i fou novament estructurat l' espai sempre de manera semblant a Mallorca (9). Aleshores els oficials de la Corona i l' administració de Menorca passaren a dependre dels homòlegs de Mallorca.

2.2 Reorganització municipal i reial

En el període de regnat de Jaume II, es realitzaran canvis en les estructures administratives importants com la nova organització de la Universitat, la reducció de sis a quatre dels jurats, un dels quals havia de pertànyer al braç militar o generós deixant sense especificar els altres (10). Es produeix una primera organització a la part forana i els càrrecs d' oficials seran els mateixos del període dels Comtes-Reis, però ara els trobam lligats als seus homòlegs de Mallorca (el lloctinent de governador i el lloctinent de procurador reial, principalment).

2.3 Redistribució de terres

La tasca de repoblació i adjudicació de terres la realitza el Procurador Reial, però també el Batle General (11) n' és encarregat. Són tramesos a Me-

(6) Idem, p. 7.

(7) Privilegis de Jaume I, pr. 2.

(8) ROSSELLÓ I VAQUER: Op. cit. p. 24.

(9) SERRA, M. LUISA: Op. cit, p. 196.

(10) HERNÁNDEZ SANZ: *Sobre la organización municipal menorquina*, p. 322.

(11) SERRA, M. LUISA: Op. cit., p. 210.

norca dos procuradors en nom del Rei Jaume, per tal de redistribuir aquelles terres que donades en el període anterior havien estat abandonades, a fi d' aconseguir la total repoblació (12). L' obligació de fer-hi residència havia estat condició primera per a les donacions franques i tot acte de transferència havia d' efectuar-se amb el compromís de residència del nou posseïdor.

2.4 La Carta Pobla

A més de l' organització administrativa, la carta Pobla datada el 30 d' agost de 1301 -la mateixa data de confirmació de les distribucions fetes pels procuradors del Rei- concedia als habitants de Menorca altres privilegis i disposicions per fer més agradable la residència a l' illa, com l' exempció de certs tributs, excepte els de pesos i mesures; franquesa i llibertat per a totes les possessions de l' illa, amb el compromís de residència; alliberament d' algun impost de l' època; el dret a esser jutjat en el lloc de residència en les causes criminals i civils promogudes a Maó i Ciutadella; protecció dels privilegis, i prelació del Dret local sobre els Usatges (13).

2.5 La nova organització de l'espai

Les noves distribucions correren a compte d' Arnau de Burgues i Pere d' Esturç, nomenats procuradors reials, i d' ells en tenim constància pel document «*Provisió del pagament de delmes així de blats com de bestiars e com la illa fo dada a agrer er Ar(nau) Burques e P(ere) d'Esturç contingut al Llibre Vermell*» (folis 26 v-28). Aquest document fou resultat d' una reunió realitzada a l' església de Sant Francesc a la qual assistiren els dits procuradors i els representants de la Universitat amb l' objecte d' acordar la distribució de la terra, la fixació del sistema tributari i l' establiment d' un sistema per a la defensa de l' illa (14).

En desacord amb la realització de la primera distribució, Jaume II confirmà algunes donacions anteriors i en derogà d' altres. Les donacions fetes als ordres religiosos foren anul·lades excepte als franciscans i les clarisses, instal·lats immediatament després de la conquesta. La pabordia de Santa Maria de Ciutadella rebé l' alqueria de Binimai, franca i lliure de tributs, és a dir, en propietat total i amb la possibilitat d' emfiteuticar amb reserva del domini directe. A les altres parròquies se' ls assignà dues quarterades de terra lliure de tributs i també la quantitat necessària per al seu manteniment.

En el document «*Provisió....*» quedà establerta la distribució en dues formes:

Donació de terres en emfiteusi per a la seva explotació a canvi d' un cens anual i els drets senyorials acostumats (fadiga, lluïsme i delmari) al rei. Per a l' emfiteusi l' usufructuari gaudia d' una àmplia llibertat, podia convertir-se en posseïdor i disposar de les terres fins i tot transmetent-les a tercers a títol onerós o als seus hereus.

L' altra forma era la cavalleria, segurament distribuïdes totes les terres de bell nou. El beneficiari contreia el compromís de residir a l' illa i disposar d' un cavall armat per a la seva defensa. Mentre l' anterior distribució donava a les cavalleries una extensió no regulada -generalment es tractava de grans dimensions-, Jaume II en limità l' extensió a 15 jovades. En elles hi havia terres donades en domini total i altres en les quals el rei renunciava al domini directe en favor del cavaller.

3. DOMINI DIRECTE I DOMINI ÚTIL. SENTIT COL·LECTIU DE LA PROPIETAT

3.1 Propietat i domini

Per tal de comprendre el distint sentit de la propietat en els segles estudiats hem d' apartar-nos de la significació actual del concepte de propietat.

La propietat devia haver-se esdevingut com a confluència de dominis, dos aspectes de drets sobre una mateixa cosa: el domini directe i el domini útil.

El domini directe l' hem d' entendre com un dret d' índole senyorial que es reserva al senyor, propietari total, en transferir el domini útil sobre la cosa immoble a un emfiteuta. El senyor del domini directe posseeix la nua propietat, és el que podríem dir-ne propietari, però no posseïdor de la cosa, i apareix als documents referit com a aloer («*sota alou i dreta senyoria de...*» o «*sub alodio et dominio directo....* »).

El domini útil suposa la possessió de la cosa i el gaudiment real d' aquesta. El posseïdor d' aquest domini pot disposar de la cosa, alienar-la llogar-la, dividir-la, empenyorar-la i deixar-la als seus descendents en herència havent testat o no i, per tant, podem considerar-lo com el «*propietari real*» de la cosa.

Però si bé el senyor útil es converteix per

(12) Idem, p. 211.

(13) Idem, p. 243.

(14) SERRA, M. LUISA: *Distribución de tierras después de la conquista de Menorca por Alfonso III*, p. 10.

aquest domini en quasi propietari, el senyor directe manté uns drets que recorden, de qualque forma, la veritable propietat. En les transmissions de domini útil «*no existía trasmisión de propiedad sino de mera posesión*» (15).

3.2 Emfiteusi

Ambdós conceptes, domini directe i domini útil, són el resultat de la divisió de la propietat total en la concessió de l' emfiteusi. Tots dos comporten una sèrie de drets i obligacions per part de cada un dels senyors del dominis.

El senyor directe tenia el dret de fadiga o prelació, quan l' emfiteuta alienava la cosa fora de la seva estirp, que li permetia recuperar el domini útil d' una possessió, que hagués d' esser tramesa, en les mateixes condicions que acordava l' emfiteuta en la transmissió: el lluïsme, recaptat en cada transmissió de la cosa -excepte en les trasmissions hereditàries o les donacions en contemplació de matrimoni- per l' aprovació de la trasmissió i que supsava una desena part del preu dit d' entrada; i els delmes, que eren recaptats per la part senyorial i per la part eclesiàstica al marge dels drets senyorials (el Bisbe, el capítol catedralici i el rector). En la percepció del cànon previst en la regulació de l' emfiteusi pel Codi Justineaneu, s' hi podia incloure un censal anual perpetu. El senyor directe tenia l' obligació de defensar contra terceres persones la posssessió de l' emfiteuta perquè pogués gaudir-la pacíficament:

«*El senyor útil rebia les terres i en podia gaudir plenament, així com dels seus fruits, amb la condició de millorar i en res no pitjorar; és a dir, mantenir condreta i millorar la cosa, reconèixer el senyor directe quan aquest li ho exigia, pagar els drets senyorials i presentar fadiga.*» (16)

3.3 Origen i sentit col·lecitu de la possessió emfitèutica

L' emfiteusi, que divideix els dos dominis sobre la propietat, té un origen grec. Fou adoptat pels romans en el seu Dret quan es produí la crisi del sistema esclavista. Tenia per objecte millorar terres no productives de l' estat, concedint-les a pagesos perquè les conreassin a canvi del pagament d' un cànon que havia d' esser perpetu. En un primer moment es concedien per vida del beneficiari, o fins i tot per dues vides, per després convertir-se en perpètua. El bé era transmès dins l' estirp de l' emfiteuta sense que calgués l' aprovació del senyor directe, sempre i quan la trasmissió no fos a títol onerós. La concessió de l' emfiteusi era, per tant, una transmissió que no sols implicava la persona de l' emfiteuta sinó també els seus descendents. Així ho especifiquen els documents amb «*els seus*» -l' emfiteuta i «*els seus*»- als quals passaria en herència.

Hi trobem una excepció, la cavalleria, però s' ha de considerar que era cedida en feu i amb l' exigència de ser transferida a una sola persona sense drets pignoraticis d' altri, tant si era per herència com per alienació onerosa, i en el darrer cas el comprador havia de lliurar al rei per lluïsme una quarta part del preu.

4. JURISPRUDÈNCIA LOCAL MENORQUINA

4.1 Continuïtat de la Jurisprudència

Tal i com ens diu J. L. Terrón Ponce «*La característica más destacada de la legislación menorquina durante este largo periodo (XIII-XIX) podríamos definirla con una sola palabra: continuidad*» (17). Les estructures jurídiques que regulen la propietat experimenten pocs canvis al llarg del segle que estudiam i més enllà, fins les reformes liberals del s. XIX.

La conquesta de l' illa es produïa en un moment en què les formes feudals retrocedien, entraren en crisi a Occident tot i que encara romanien vigents a certs llocs de Catalunya (18). No podia esser aquesta forma, que havia mostrat la seva ineficàcia i que es trobava en retrocés en tot l' Occident, la que hagués d' implantar-se a un nou territori, quan aquest era un lloc estratègic i fronterer.

El desenvolupament del comerç per mar, l' enfortiment de la monarquia recolzada en un redescobert Dret Romà, suposen, ja, un indicador del nou caire que havia de regir l' empresa.

El fet de la conquesta mostra més aviat esser el resultat d' un pacte econòmic i no pas feudal entre el rei i els seus homes (19), i el sistema de defensa de l' illa seguiria aquest model de relació.

El rei, que disposa de les terres per conquesta, té drets personals (propietat, possessió i usdefruit) i públics sobre aquestes -en qualitat de sobirà de les noves terres- tant de tipus jurídic com fiscal.

(15) TERRÓN PONCE: *El sistema jurídico menorquín...*, p. 67.

(17) TERRÓN PONCE: *El sistema jurídico menorquín en materia de propiedad (XIII-XVIII)*, p. 75.

(18) PINYA HOMS: *Mallorca en les Corts Catalanes*, p. 18.

(19) TERRÓN PONCE: Op. cit., p. 58.

4.2 Absència de feudalisme jurisdiccional

En la distribució, les terres són entregades lliures de càrregues -franques-, amb l' única condició de residència a fi d' aconseguir el repoblament de l' illa, molt minvada de la població anterior. Però en tractar-se d' unes terres de nova conquesta, exposades a un intent de recuperació del anteriors ocupants i a possibles pirateries, s' estableix un sistema de defensa, basat en les formes feudals de vinculació directa al rei però mancat de moltes de les seves característiques: la cavalleria.

La cavalleria ha d' esser entesa com un dret, més que com una donació material. Consisteix en una transferència per part del rei d' una sère de drets, de tipus senyorials, que li pertoquen com a sobirà de les noves terres, a canvi d' un cavall armat per a la defensa de l' illa.

El cavaller no posseeix una jurisdicció feudal. El rei es reserva l' administració de l' Alta i la Baixa Justícia Mer i Mixte imperi. Per altra banda, les cavalleries no comportaven submissió personal del cavaller, perquè no estava obligat a esser el genet en la prestació, ni pel que feia a la relació amb els pagesos emfiteutes, que tenien cura de les terres, sols obligats de forma tributària.

El rei, en el cas de la cavalleria, no renuncia en cap forma al domini eminent. La relació del cavaller és directa amb el rei, quedant obligat pel feu, però aquest no implicava jurisdiccions personals o drets especials respecte als emfiteutes sinó únicament davant aquell.

El fet de la cavalleria és, així, paral·lel al corrent romanitzador que introduïa el Dret català.

4.3 Recepció del Dret Romà

El règim de propietat es regia per un esperit romanista. Dins l' ordre de prelació el Dret Comú trobà un lloc destacat introduint-se i omplint els buits de la legislació local. El Dret Comú és conjunció del Dret Romà de la Compilació Justinianea i el Dret Canònic. En un cas de divergència s' havia de dictar a favor del Dret Canònic en funció de la seva «*equitat*».

En primer lloc de la prelació ens trobam, però, totes aquelles disposicions que el rei podia dictar en el territori de la seva sobirania i patrimoni.

La Carta de Privilegis atorgada per Alfons II el 15 d' agost de 1287 és còpia quasi exacta de l' atorgada per Jaume I (20). La Carta fa especial menció de les llibertats concedides als nous pobladors i dóna garanties per al seu establiment. La Carta Pobla de Jaume II, més extensa potser, és també quasi una transcripció de l' anterior. En ambdues se suprimeixen -encara que no expressament- alguns dels mals usos: l' ús de cugucia pel qual el senyor amb jurisdicció podia imposar una pena sobre els béns de la muller adúltera, quedant castigat únicament en el cas de produir-se violència entre els cònjuges (21); i el dret d' espoliació, en indicar que no necessita firma del senyor feudal o censal la donació de dot (22).

La Carta Pobla conté també punts afectius a la possessió de la terra. Es regula el dret d' ocupació que s' obté als deu anys d' ocupar una casa o un altre immoble, excepte si el propietari absent és orfe, o pupil o menor de 14 anys (23).

Així mateix regula els aspectes de deutes contrets per censals o lloguers al propietari, el qual pot emparar portes de la seva casa i treure l' ocupant fins a cobrar (24).

Observem, per tant, una atenuació del feudalisme en el moment de la conquesta de Menorca.

Aleshores formaven cos jurídic, en primer lloc, les disposicions i privilegis locals i les franqueses concedides a l' illa. Formaven també llei determinats usos crítics i costums consagrats per la seva llarga existència, que regiren a Menorca a través dels nous pobladors per via consuetudinària i totes les determinacions acordades a les Corts, bé generals, bé del territori (25).

Tenia caràcter de Dret supletori l' anomenat Dret Comú, és a dir, el Dret Romà juntament amb el Dret Canònic.

Els Usatges de Barcelona tindrien un caràcter supletori restringit a les causes criminals, així quedà especificat i establert a partir de la Carta Pobla de Jaume II (26).

(20) A la vegada la Carta de Privilegis de Mallorca es basa en les concedides anteriorment als nous municipis de Catalunya Nova.

(21) Carta Pobla, parg. 45.

(22) Idem, paràg. 29.

(23) Idem, paràg. 42.

(24) Idem, paràg. 48.

(25) Les Illes anaven incloses en les Corts de Catalunya.

(26) Carta Pobla, paràg. 10.

Menorca disposava d' un cos jurídic avançat en què el Dret Romà introduït amb el Dret Català gaudia d' un lloc important en la legislació de les Illes. S' estén sobre el Dret Feudal, que sols és present de forma quasi residual a Menorca a través de les cavalleries. Afavorit pel rei, el Dret Romà és un instrument centralitzador i enfortidor del seu poder.

5. RECAPITULACIÓ SOBRE ELS DOMINIS DIRECTES A MENORCA

5.1. Les cavalleries

La cavalleria és un dret de tipus senyorial que és donat pel rei a canvi d' uns deures o obligacions del cavaller i no un cos material com es podia haver entès. Això significa que no podem entendre la cavalleria com un conjunt de possessions sinó com un dret sobre aquestes, almenys des que el senyor de la cavalleria havia emfiteuticat els dominis útils inherents a la part rebuda en plena propietat.

La donació no implicava unes obligacions personals per part del cavaller en el sentit habitual de les prestacions de tipus feudal. La defensa de l' illa amb un cavall armat i l' obligació de residència en ella eren la contrapartida a la donació dels drets esmentats. Però no existien vinculacions personals, el cavaller no estava obligat a conduir el cavall que disposava el contracte, ni tampoc els pagesos emfiteutes tenien altres obligacions que les d' índole fiscal respecte d' ell. No existeixen jurisdiccions feudals, ni prestacions personals. El rei es reserva en tot moment el domini eminent, i les concessions al senyor de la cavalleria suposen desprendre' s d' uns drets propis del sobirà (27) d' ordre fiscal a favor d' aquell. Però hi ha altres drets que es reserva, com és l' administració de l' alta i baixa justícia. I en aquest sentit no podem parlar de jurisdiccions feudals sinó solament senyorials. El cavaller s' obliga de forma directa al rei en el contracte, però no implica obligacions o prestacions personals.

Les càrregues senyorials que pesen sobre el lloc de cavalleria, per altra banda, no es diferencien de les càrregues de terres en domini directe del rei. Suposen, per tant, un traspàs simple dels drets del rei al cavaller, sense que s' hi afegeixin avantatges o drets extraordinaris.

El dret de propietat, com bé diu Terrón Ponce, el podia haver exercit el cavaller amb anterioritat a la concessió del feu, essent originàriament una donació alodial anterior o paral·lela, on l' entrega de terres es feia en el mateix moment de la donació de la cavalleria (28).

La cavalleria s' atorgava en propietat plena quan era possible concedir-la en tota l' extensió; quan no podia esser així, es concedia la resta de les 15 jovades establertes pel rei Jaume en domini directe sobre altres terres. Aquest és el cas de la donació de Torrelló, on els procuradors del rei, Arnau de Burgues i Pere Sturç, donen a Esbert de Roaix el ple domini sobre l' alqueria de Torrelló i el domini directe sobre l' alqueria d' Addabus en possessió de Pere Olivar i sota un rafal i un hort al Pla dels Vergers. A més, una casa a Maó.

Per aconseguir de fer efectius els drets que suposava el domini directe, és a dir, el delme, lluïsme i la fadiga, el senyor de la cavalleria havia de donar en emfiteusi (*dare ad capitum*) els béns rebuts, o sia, desprendre' s del domini útil. El dret a establir les terres rebudes en propietat total ens confirma la impossibilitat de l' obligació de residència en la possessió, si més no el cavaller obligat a residir a l' illa.

El mateix document del contracte de donació imposa les condicions d' aquestes alienacions. La possessió de béns en emfiteusi era vedada als clergues, persones del braç militar i institucions religioses -«*exceptis sanctis et militabus ac persones religiosis*». No obstant això, aquesta clàusula del contracte no apareix ja en els establiments a començament del segle XVI.

La cavalleria permetia acontentar un sol hereu, mentre els fills segons rebien censals carregats sobre les terres en domini total de la cavalleria. La compra de terres de reialenc permetia augmentar les rendes d' aquells i mantenir l' estatus social. La restricció en l' emfiteusi a les persones del braç militar provocà una contínua pressió per part dels alts estaments davant el rei durant el segle XIV. Pere el Cerimoniós permeté la possessió de terres de reialenc fins a un valor de 500 morabetins d' or (29) sense pagar tribut al rei, valor que seria augmentat a 500 L més endavant. Privilegi del qual es veuran exclosos els cavallers nomenats després de l' assalt dels turcs. Hi hagué fraus i el rei hagué d' intervenir especialment davant els eclesiàstics amb les desamortitzacions.

Però si bé el traspàs de domini útil no té més limitacions, en poder disposar-ne lliurement i alienar-lo, dividir-lo i transferir-lo d' unes mans a altres amb facilitat, es prohibeix la divisió del dret que implica la cavalleria, tant en transmissions hereditàries com oneroses. Els documents de donacions ho explici-

(27) El rei els adquiria per conquesta, uns de caire privat-personal i altres de caire públic (judicial i fiscal).

(28) TERRÓN PONCE: Op. cit., p. 65.

(29) 500 morabetins = 150 L València = 200 L mallorquines.

ten així: «*nonpossis per partes dividere seu separate nec vendere nec alienari nec alicui juri hereditario nec legate dimitre nisi tamen uni heredi*»

Sols un hereu -no necessàriament el primogènit, encara que fos el costum- havia de rebre la cavalleria sense que cap germà no pogués exigir-ne part per legítima o dot. Hem de constatar el fet de tractar-se, en aquest cas, de la transmissió d' un dret i en ell es troba el fet diferencial respecte a altres tipus de transmissions, ja que la figura de l' hereu no apareix institucionalitzada a Menorca fins a la implantació del fideïcomís ja a mitjan segle XVII.

La cavalleria també es podia vendre, és a dir, els drets sobre les terres de cavalleria podien esser alienats, però a una sola persona i lliurant al rei en concepte de lluïsme una quarta part del preu de la cavalleria a compte del comprador. Trobam, així, el plet de Torrelló desplegat arran de la venda de la cavalleria per Berenguer de Roaix a cinc persones, i iniciat per Margarita de Roaix, germana seva, acte il·legal pel que hem explicat. Trobam documentades altres alienacions de cavallieries il·legals, com la de què dóna notícia Rosselló Vaquer:

> «*El rei ha sabut que Bernat Quart, possseïdor de la cavalleria que fou de Pere de Gaver i altres feus propis, ha fet alienacions, cosa que no podia*» (30).

(30) ROSSELLÓ I VAQUER: Op. cit., p. 1. (12 març de 1379).

CAVALLERIES QUE TROBAM A MITJANS DEL SEGLE XVI A MENORCA

Binillautí	Binillautí, Milà (1/4), Sant Antoni, Binimaimut (3/4).	Maó
Torrelló	3 Torrellós, Abdabús, rafal, un hort i una casa Tornaltí I (1/4), Tornaltí II (1/3), Tornaltí III.	Maó
Binixabó	Binialquebir, Binixabó (3/4), Llucalqueber (3/4), Binixabonet (3/4), Biniguarda.	Alaior
Tormadem	Tormadem Major, Tormadem, Son Blanc, Al Bec de l' Àguila, Binixemeps, Binigenos, Puig Menor, Son Puig.	Alaior
Binidonaire	Binidonaire, Sa Cavalleria, Ferragut, Illa d' Es Colom.	Es Mercadal
Son Picart	Son Picart, La Costa Nova, Calorig.	Es Mercadal
Son Mafumet	Torrepetxina, La Torrreta, Tot Lluc.	Ciutadella
Torre d' en Saura		
Bini Fabini		
Alfurí	Alfurí I, Alfurí II, Alfurí III, Alfurinet, Algaiarens I, Algaiarens II, Biniatram, Fontsanta de Dalt i de Baix (1/3).	
Salairó	Salairó, Alqueria Blanca.	Es Mercadal
Alpútzer	L' Almudaina, Alpútzer, Aljbus de Baix (1/3), Bini Canó.	
Bini Conàs	Tavernes (3/4), Torre Llafuda (1/2), Torre Trencada.	
Bini Alcalà	Barbaig I (1/4), Barbaig II, Bini Alcalà, Montpalau, Bini Sarraia.	Es Mercadal

(Els parèntesis representen la part dels drets que es troben en domini del senyor de la cavalleria; les parts restants es troben en domini del rei)

Domini directe i domini útil eren, per tant, transmesos independentment per una o altra via, herència o venda, fàcilment. No podem parlar, doncs, d' una transferència just per via hereditària.

5.2 Els alous

El domini directe també podia passar a un particular en altres formes a part de les cavalleries: els alous.

Els alous eren concessions d' extensions menors a la cavalleria en ple domini, que no comportaven prestació alguna, encara que obligaven a la residència com en les altres donacions.

Aquestes concessions per infeudació reial era el que es deia per «*generositat*». Els beneficiaris dels alous eren els anomenats generosos, que constituïen el nivell més ínfim dins del braç militar. El generós rebia la plena propietat d' allò que tenia en domini útil i per tant no havia de pagar drets senyorials a ningú, podent emfiteuticar aquell domini útil.

Coneixem 19 alous sobre l' illa, tots sobre petites parcel·les com l' alou de Santa Creu sobre el lloc d' aquest nom, l' alou de Binimel·là, el de la Torre del Ram i els alous sobre part del lloc de les Tres Alqueries, el lloc de Monge i la Pabordia. Llevat d' aquests dos darrers, els altres alous es degueren originar al llarg del regnat de Joan I, ja que després no es concediren més generositats.

Les generositats permetien reclutar determinats personatges per a l' exèrcit, ja que pel privilegi «*Hosti i cavalcata*» (31) els menorquins sols eren obligats a la defensa o custòdia de l' illa, però no a sortir a l' exterior per causa de guerra.

Des que les Corts de Montsó (1363) (32) obligaren els generosos a rebre de cavallers mitjançant serveis militars, ja que contràriament es perdia el privilegi, Pere el Cerimoniós, Joan I i Martí l' Humà se serviren de tal determinació en les guerres de Sardenya (33).

6. RECAPITULACIONS SOBRE DOMINIS ÚTILS

6.1 Emfiteusi.

Segons la definició que ens dóna Lalaguna sobre l' emfiteusi -i que hem considerat la més vàlida- és un «*contrato en virtud del cual es constituido un derecho sobre una cosa inmueble por un tiempo indefinido, este derecho es gravable y transmisible a un tercero, exceptuada la facultad de adquisición preferente a favor del propietario y comporta la obligación por parte del enfiteuta de no deteriorar la cosa y pagar una anua merced como reconocimiento del dominio*» (34).

L' emfiteusi suposa el desglossament de dues categories: la propietat i la posssessió, el que en deim domini directe i domini útil. En la concessió en emfiteusi, segons ja apuntàvem, el domini útil és transmès pel senyor total a canvi d' una pensió anual i uns drets sobre la cosa emfitètuica. L' emfiteusi, per tant, no suposa una trasmissió de la propietat sinó dels drets d' ús, d' un «*jus in re aliena*». Quedà definida al Codi Justinianeu amb el caràcter perpetu de la concessió, la transmissibilitat, així com en un sentit pròxim a la propietat sempre en cosa aliena.

Potser el sentit i la forma d' aquest tipus de transmissió pot portar-nos a confusions. Si bé es tracta d' una institució vigent en l' actualitat, des del punt de vista jurídic, en el Codi Civil Espanyol existeix com una forma fossilitzada per tal com no és utilitzada com a forma de transmissió avui (35) i no és correctament compresa en el recull de dita compilació. Intentem d' explicar-la.

En primer lloc hem de tenir en compte que es tracta d' una forma distinta a les d' avui. Ajudem-nos de les comparacions per apropar-nos al sentit de la institució.

L' emfiteusi no és una venda, ja que l' emfiteuta -qui rep la finca- no gaudeix del domini total sobre el bé establert. Tindrà unes obligacions respecte al senyor del domini directe que són constatació de reconeixement del domini d' aquell sobre la cosa.

El fet de la pensió anual pot conduir-nos a assimilar l' emfiteusi amb l' arrendament, però no és tampoc així. L' efmiteuta pot disposar lliurement del bé i poder-lo vendre, llogar, dividir, cedir o establir de nou, o bé gaudir-ne perpètuament o transferir-lo als seus.

(31) Carta Pobla, parg. 31.

(32) Llibre Vermell, foli 152.

(33) Idem, folis 166-167, f. 232 v.

(34) LALAGUNA: *La enfiteusi en el Derecho civil de Baleares*. p. 77.

(35) També en la compilació del Dret Foral de Balears, art. 552-63, aprovada el 19 d' abril de 1961, per la qual ens regim.

«cum omni us melioramentis et augmentis ibidem factis et de cetero fiendis dare vendere stabilire unpi querare et aliter indaque faciere vestram et vestrorum omnidas voluntate»

Per tant, l' emfiteusi implica dues categories de drets que graviten sobre un mateix bé: el dret senyorial del domini directe i el dret de possessió, que suposa la propietat efectiva del bé i usdefruit.

La fórmula de concessió de l' emfiteusi era *«Do stabilio et in Emphitheosum perpetuam concedo et trado»*. L' emfiteuta, per unes clàusules que consten als documents d' establiment, rebrà el bé amb unes obligacions i uns deures.

En primer lloc *«a bé millorar i en res no pitjorar»* el bé (36), clàusula important que tramet a l' objecte -almenys originari- de l' emfiteusi, millorar les condicions de terres ermes i/o poc productives per al cultiu.

«ad bene videlicet meliorandum culturandum condirecte tenendum et in ali quo non deteriorandum»

Obligacions de l' emfitetua eren de pagar una pensió o censal anual en metàl·lic o en espècie, molt freqüentment en blat. El blat no era lliurat en quarteres mesurades sinó fixant la quartera en 16 i determinant la quantitat de blat que es podia adquirir per aquell preu una vegada taxat el blat pels representants de les Universitats cada any. El cens havia d' esser pagat tant en anys de bona com de mala collita, generalment en uns dies assenyalats que solien esser Sant Miquel, al setembre, per als diners, i el dia de Sant Pere i Feliu, d' agost, per als censals de blat. Havien d' esser lliurats puntualment, sense esperar avís, a la casa del censalista i la moratòria en el pagament, contràriament a la doctrina que van crear els compiladors del Dret foral mallorquí, basant-se en l' absència de comís com a privilegi del Regne de Mallorca, sí que era regulada la coerció en el pagament de les pensions mtjançant un procediment que ja especificarem més endavant.

L' emfiteuta es trobava també obligat a presentar fadiga quan es disposava a alienar el bé, que representava el dret del senyor directe a recobrar el domini útil en les mateixes condicions en què s' havia contractat l' alienació. Quan el senyor directe era el rei, les fadigues eren presentades al reial Patrimoni, constant al *Llibre de Fadigues Reials*; quan era un particular les fadigues es presentaven davant notari. En cas que el senyor directe no exercís el seu dret, es presentava el lluïsme al cap de vint dies d' haver contractat la transmissió.

L' emfiteuta adquiridor havia d' abonar per lluïsme una desena part del preu de l' entrada, però s' eximia del pagament en les transmissions hereditàries o donacions als fills *«en contemplació de matrimoni»*.

El cens, el lluïsme i la fadiga -ens diu Terrón Ponce- no tenen el sentit de càrregues sinó del reconeixement del domini al senyor directe o propietari (37).

Amb tot, l' emfiteuta rebia uns drets que consistien en l' ús i usdefruit de la cosa i la podia vendre, llogar, establir novament o donar i cedir en herència. Podia gravar-la i disposar-ne lliurement. Havia de reconèixer, però, el domini del senyor directe sobre l' immoble i els dels censalistes, si n' hi havia.

Els drets del senyor directe també abastaven el de poder exigir la reiteració i el reconeixement d' aquest domini mitjançant l' anomenada capbrevació.

En el contracte d' establiment hi consten, junt a les clàusules que tracten dels deures i drets de l' emfiteuta, que ja hem esmentat, la nominació del senyor directe i els censalistes als quals el nou posseïdor haurà de continuar fent efectiu el muntant de les pensions.

Per fer possible el manteniment de la possessió l' emfiteuta intentava, tant com li era possible, disminuir les càrregues que pesaven sobre ell. La quitació es regulava en una clàusula del contracte d' establiment anomenada Carta de Gràcia. En ella, després de l' acceptació i la conformitat de l' estabilient de la transmissió, aquest està compromès a no retre per massa càrregues de censals i a quitar-los d' una determinada forma:

«prometa que no retren ni derrecliran per massa carech de cens ni en altre manera fins e tant haga....»

Regularment, a l' estabilient, li interessava de mantenir els censals el major temps possible, i la Carta de Gràcia seria una forma de perllongar-lo en vetar la quitació. Els censals de l' establiment no podien esser quitats sense abans haver-se quitat els anteriors i a més, en ocasions, havien de quitar-se en dues o tres vegades.

L' establiment no s' efectuava solament sobre

(36) L' emfiteuta pot perdre el dret sobre la possessió per derrencliment.

(37) TERRÓN PONCE: Op. cit., p. 67.

béns immobles sinó també sobre els que podien assimilar-se a immobles: escrivanies reials, aigües corrents, pilons de carnisseria, etc.

> «*Pere de Llibià, l'any 1292 va establir l'escrivania de la Cúria de Ciutadella i l'escrivania de la Cúria o Cort del Castell de Santa Àgueda i la de Maó a Asnar Llopis de Gorea, cavaller, amb tots els llibres, notes i escriptures, pels temps que serà del beneplàcit reial a cens anual de 10 morabetins per la festa de Sant Joan de juny...*» (38)

En la documentació consultada i en la que ens basam no trobem establiments pròpiament, és a dir, aquells dominis útils que el senyor directe, el rei o el senyor de la cavalleria transfereix, sinó subestabliments. Aquests apareixen a la documentació amb el nom d' establiment, però difereixen en el contracte realitzat d' emfiteuta a emfiteuta. En pura teoria són establiments de censal emfitèutic. En aquest cas l' estabilient sols té dret a rebre una pensió o cens anual en reconeixement de la seva permanència en la casa com a quasi senyor, més una entrada, a vegades simbòlica, per la qual es pagava el lluïsme.

L' estabilient passa, amb això, al nivell de senyor mijtà. Al contracte consta sempre el senyor directe, després del qual s' assenyalen tots els censalistes amb la part que cadascun té dret a rebre.

No trobam diferències quant a drets i percepcions entre els establiments de terres de cavalleria i els de terres de reialenc. El senyor de cavalleria no podia rebre drets superiors als del rei, però tampoc menors.

El dret que permetia l' alienació de les terres de cavalleria que posseïa el cavaller en domini total estava limitada; l' emfiteusi estava vedada a clergues, membres del braç militar i persones religioses -«*exceptis sanctis, militibus i persones religiosis*»- clàusula que apareix als contractes fins a finals del segle XV, però que desapareix i no s' aplica ja des del segle XVI.

7. LA PETITA PROPIETAT: CASES, HORTS, VERGERS. ORÍGENS I REPRODUCCIÓ

Juntament amb els llocs i grans propietats trobam la petita propietat en la qual podem incloure cases, horts i vinyes i que és regulada segons els esquemes generals de la propietat.

Trobam la petita propietat principalment als voltants dels nuclis que es formaven, on hi havia una gran quantitat de vinyes i horts, minifundis d' alt rendiment i terres de regadiu que proveïen els nuclis de població dels productes més immediats; cultivats per pagesos, però també per menestrals o gent dels nuclis que conplementaven així la seva activitat.

No podem oblidar, però, que des del punt de vista econòmic la producció d' aquesta era ínfima davant el que representava la de les unitats de producció fonamentals: els llocs. Tot i així, la petita propietat no escapa als mecanismes i al procés de carregament i endeutament que pateix la gran propietat.

El carregament de censals sobre cases, tanques i horts és freqüent i abundant i necessàriament no seria possible gaudir-ne de molts beneficis.

Vegem-ne un exemple. El Magnífic Pons Trever estableix a la Magnífica senyora Margarita Tolosa unes cases a Maó a cens de 25 L i una entrada de 100 L. El bé està, a més, carregat amb 3 pagadors al rei, 9 L a la Comunitat de preveres de Ciutadella i 5 a l' Heretat de Vidal de Binixique (39).

Trobam establiments de petites propietats immediatament després de la conquesta. Es tracta especialment de cases i tanques junt a les donacions que pretenen atreure la instal·lació dels nous pobladors.

> «*Pere de Llibià procurador del rei Jaume II d'Aragó estableix a Bernat Bertran unes cases contigües dins la vila de Ciutadella, vora el palau reial. A cens d'un morabetí*» (40).

Ja a finals del segle XVI i durant el XVII es produeix un procés de divisió i multiplicació de la petita propietat.

8. L'ESTABLIMENT COM A FORMA D'ALIENACIÓ A TÍTOL ONERÓS MÉS GENERALITZADA

L' establiment, en tot, constitueix la forma més generalitzada d' alienació onerosa. Així podem constatar-ho en les transmissions de tot tipus de béns immobles (fonts, aigües, pilons de carnisseria, escrivanies reials). És a dir, l' establiment no s' efectuava solament sobre les terres per a cultiu i cases -encara que són aquests els casos més freqüents- sinó també sobre aquests darrers que seguiren el

(38) ROSSELLÓ I VAQUER: Op. cit., p. 12.

(39) *Llibre de Fadigues Reials*, p. 325-326. (15 juny 1604).

(40) ROSSELLÓ I VAQUER: Op. cit., p. 25.

mateix esquema i per tant tenien els mateixos drets i deures dels altres establiments.

8.1 El contracte d'establiment

L' establiment representa un avantatge per al pagès que pot, a partir d' aquest sistema, aconseguir convertir-se en posseïdor de terres de cultiu, d' una forma fàcil -atès que no necessita de gran recursos per aconseguir fer-se amb la possessió- però aquest mateix esquema podia fer possible una fàcil pèrdua de les terres.

El contracte s' efectuava, en alguns casos, sense mitjar diners efectius. L' estabilient confirma haver rebut el diners però no haver-los comptat, i pot exigir, amb això, el pagament o el retorn del bé en el cas de no esser abonats.

El bé podia esser rebut per l' emfiteuta amb càrregues que, com a nou posseïdor, hauria de continuar abonant (41).

El carregament de la possessió podia haver-se efectuat per deutes contrets en anys de mala collita, sequeres, plagues o epidèmies, fets que no deslliuraven del pagament dels censals, sinó que el risc de cultiu corria a càrrec de l' emfiteuta (42).

8.2 Carregament i endeutament

L' endeutament era, però, un fet inherent al sistema, un fet estructural. Cada transferència de la possessió augmentava la càrrega del bé en ampliar la llista de censalistes que usufructuaven sobre ell. La càrrega podia arribar a esser, per aquest motiu, tan gran que restava tota possibilitat de benefici, i en aquest cas podia esser més fàcil alienar-la de nou generalment en un nou establiment que alliberar-la de les càrregues que suportava.

Contribuïa a l' endeutament la simple transferència dels béns als descendents amb les legítimes, dots i els carregaments per comandes pies; però especialment s' efectuaven carregaments per sortir d' una situació econòmica desfavorable, a través d' una forma en què l' estabilient rebia un capital a canvi del pagament d' una pensió anual.

Per aquest procés -que apareix suficientment documentat- el no-productor s' apropia de l' excedent de treball de la pagesia a través de la seva participació en el bé que suposen els censals.

Quan l' emfiteuta es veia impossibilitat per continuar lliurant la quantia de les pensions, la podia retre al darrer censalista, lliure de pensions endarrerides com quedava regulat al mateix contracte d' establiment. Quan això no era possible s' obria un procés pel qual els deutors s' apropiaven del bé: l' «*execució*» i «*empara*».

Si la pensió -que havia d' esser lliurada puntualment- no era rebuda, a partir del dia següent els deutors podien exigir penyores a l' emfiteuta que podien esser substretes dins un termini de deu dies, després dels quals podien acudir als immobles que eren trets a subhasta pública.

La requisició era encarregada al saig de la cúria reial corresponent, davant l' exigència del(s) creditor(s) que havia de presentar la documentació adient certificant aquell dret.

El saig acudia al deutor i si aquell es veia impossibilitat per efectuar el pagament se li expropiaven alguns objectes que eren subhastats fins aconseguir la quantia necessària per al deute. Si no era suficient es produïa una segona recollida de penyores. Però havien d' exceptuar-se de l' expropiació les eines de casa i de feina, la roba personal de cambra i els bous d' arada.

Quan els béns recollits no eren suficients per saldar el deute es produïa el segrest dels béns immobles. Aleshores, el batle feia una crida a tots els censalistes creditors perquè exposassin els seus drets i en presentassin les credencials, i eren ordenats a la llista de censalistes per ordre d' antiguitat.

El bé era, llavors, exposat a pública subhasta i, si no tenia resultat, el domini útil era lliurat al darrer censalista, el qual havia de fer-se càrrec dels deutes per pensions de censals no pagades més les despeses ocasionades pel procés. Si el domini no era acceptat perdia tot dret sobre l' immoble i la cosa era duita novament a subhasta.

En el cas de no aconseguir comprador el bé era entregat al següent censalista, i es repetia el procés fins que el muntant dels censals havia disminuït a causa dels successius desfalcaments i era acceptat. Generalment, però, els censalistes es posaven d' acord a rebaixar les pensions a fi de facilitar prendre possessió a algun d' ells sense produir-se els successius desfalcaments.

L' establiment se' ns presenta, amb tot, com una forma dinàmica de transmissió per la seva facilitat i les possibilitats que dóna a l' emfiteuta, i així ho demostra en certa forma l' extensió del tipus de transmissió a «*béns*» tals com escrivanies reials, aigües corrents o pilons de carnisseria.

(41) Caràcter no personal, llavors, dels censals.

(42) LALAGUNA: Op. cit., p. 68.

9. LES TRANSMISSIONS HEREDITÀRIES I DONACIONS EN CONTEMPLACIÓ DE MATRIMONI

9.1 El Dret Romà en les transmissions

Les transmissions hereditàries eren regulades a Menorca, a l' igual que a les altres Illes, pel Dret Romà. No trobam a Menorca l' aplicació de normes feudals que -com els Mals Usos- donaven al senyor directe dret a participar en les herències en unes determinades circumstàncies (43) prohibint la seva aplicació, encara no de forma explícita en els primers privilegis.

El Dret Romà anava imposant-se arreu amb el recolzament dels sobirans i passava a suplir el buits del drets locals.

El principi romà donà a Menorca una gran llibertat per a testar malgrat l' obligatorietat de les legítimes (44).

L' herència no sempre passa a un sol hereu exclusivament. El dret successor disposa dels subjectes que tenen dret a la participació en l' herència, els quals s' anomenen legataris. La legítima, per tant, és un legat obligatori de forma tal que un testador no podia ignorar o relegar un descendent sinó que es veia obligat, abans de realitzar qualsevol altra disposició, a assegurar la part corresponent als legataris.

La legitima dels fills -legítims, naturals, i també adoptats- és la tercera part de l' herència si els legitimaris són menys de quatre i la meitat si en són més (45), quantitat que havia de distribuir-se equitativament entre ells.

9.2 Donacions en contemplació de matrimoni.

Les donacions universals, en què l' herència era rebuda pels hereus en vida del testador, no són reconegudes a Menorca, podent-se realitzar només un tipus de donació «*inter-vivos*»: les donacions en contemplació de matrimoni.

És el cas del dot, lliurat a la filla quan havia de contreure matrimoni. Per ell, el pare li feia donació de part -o de tot- el que havia de correspondre-li per legítima. Quantitat a la qual el novii, llavors, n' afegia la meitat en concepte de «*creix*».

El dot era lliurat al novii, que n' esdevenia usufructuari, però havia d' esser donat en herència als fills, no podent disposar-ne fora de la família de tots dos.

La mateixa donació s' efectuava quan els fills deixaven la seva casa per casar-se, a excepció de l' hereu. I s' entenia que rebia amb això la part corresponent a l' herència.

En les donacions en «*contemplació de matrimoni*» no es presentava fadiga ni es pagava lluïsme, a l' igual que en les transmissions «*post-mortem*» tant si hi havia testament com no. És a dir, el domini útil passa als descendents sense primar autorització o consentiment del senyor directe.

9.3 Transmissions hereditàries.

En les successions testades apareixen dues figures: els hereus i els legataris, a més del legats fora de la família com podien esser les comandes pies per les quals el testador reservava una quantitat determinada per a misses en salvament de la seva ànima. En primer lloc, en tot havien d' esser atesos els legats familiars.

En l' abintestat s' heretava per parts iguals entre els parents de primer grau, és a dir els fills en primer lloc, i en el cas de defunció d' algun d' ells els seus descendents, i quan aquests no existien, els germans, pares o cosins, per aquest ordre; però no tenia part en l' heretat el seu cònjuge.

9.4 Carregament en les donacions i transmissions hereditàries.

Si bé la transferència onerosa en la forma de l' establiment suposava una càrrega considerable pels nous censals que implicaven, una herència podia disposar una càrrega molt major en suportar la possessió, les pensions encarregades per funció de les legítimes i altres legats.

Un pagès emfiteuta que ocupava a l' escala social un lloc mig-alt veia, per aquesta forma, disminuir en els seus descendents el nivell social. Si bé l' hereu podia de qualque forma mantenir l' estatus del pare, tot i que amb una possessió més carregada, en mantenir les pensions censals dels germans i legataris, aquests darrers es veien necessàriament relegats a una categoria social inferior que havien de salvar dedicant-se a la menestralia o, en millor cas, a l' ofici de la mercaderia.

En tot cas podem dir que la situació intermèdia del pagès emfiteuta podia permetre a ell i la seva descendència tan prest elevar-se al nivell superior

(43) Intestat, no descendència.

(44) MELIÀ, J.: *El Dret Civil de les Illes*, p. 45.

(45) Idem, p. 46.

com descendir. En el millor dels casos, la dedicació al comerç -i en especial al tràfic de censals- podia elevar-los al braç de ciutadans i en alguna ocasió accedir a un lloc entre els cavallers.

Hem de tenir en compte, però, i ressaltar el lloc que tenien les transmissions hereditàries en l' endeutament de les possessions i que en remarca el sentit estructural, la qual cosa significa que sols el pas als descendents l' augmentava.

10. ELS CENSALS

10.1 Naturalesa del censal.

El censal és un dret real sobre una cosa, pel qual el posseïdor es fa partícep de la cosa i rep el dret a percebre un cànon anual.

La participació que dóna l' emfiteuta en el bé pel censal és un dret d' aquest mateix. En el contracte emfitèutic compta la lliure disposició que rep de la cosa per a llogar-la, vendre-la, establir-la o empenyorar-la. La venda del censal era, llavors, la venda d' una participació i també la venda d' una pensió que seria rebuda amb regularitat, recolzada en un bé immoble. De qualque forma podríem afirmar que els censals funcionaven perquè reposaven sobre la propietat de la terra, vertader valor i base de producció.

No trobam diferències en la llista de censalistes que facin referència a l' origen del censal, per la qual cosa no podem conèixer si un censal ha estat creat en un establiment o una oneració, i per tant, no podem fer distinció entre un i altre en el seu caràcter emfitèutic.

El censal es carrega quan hom grava un bé propi amb una pensió anual, rendal i emfiteutical del 8% (46) del «*preu*» rebut com a contrapartida. Es tracta d' un acte de compra-venda d' un dret sobre el domini útil i com a tal es verifica en la terminologia utilitzada en els contractes.

La quitació -per la qual el censatari redimeix el censal- és també una venda però amb la característica especial que el venedor -és a dir, el censalista que rep la renda- no pot negar-s' hi.

10.2 Els censals en els acte d'intercanvi i transferència.

L' ús del censal abastava tot tipus d' activitat d' intercanvi i transferència. Podia esser utilitzat com a forma de pagament d' un deute, sense conrapartida, en ocasions a partir d' una altra pensió que podia esser donada «*en tot*» o «*en part*» d' un censal major; podia esser objecte de donació, com en el cas de comandes pies i sufragis perpetus per a l' ànima del testador, on la comunitat de preveres figurava com a compradora del censal sense lliurar cap diner com a contrapartida i rebia el dret a percebre una pensió anual. Un cas semblant seria el pagament d' un deute mitjançant el compromís censal o també la capitalització d' un deute contret en un contracte de compra-venda.

El censal havia estat en temps anterior una forma que permetia obtenir doblers en un moment de prohibició eclesiàstica de fer préstecs amb interès. Una vegada depurat i regulat per l' Església, es va constituir en institució normal en nombroses operacions.

El censal era considerat com un bé real i com a tal és certificat a la Capbrevació general, on els censalistes havien de declarar i creditar els seus drets sobre els immobles determinats, així com l' origen de la possessió. L' acte de compra-venda de censals, per altra banda, estava d' igual forma subjecte a presentar fadiga i pagar lluïsme al senyor directe de l' immoble sobre el qual es trobava carregat.

En les transaccions a títol onerós el censal tenia una especial aplicació. El comprador podia efectuar el pagament amb diners efectius mitjançant el carregament d' un censal de preu equivalent: és el que s' anomena doblers encamarats. L' adquiridor es convertia aleshores en comprador d' un bé i venedor d' un censal, i com a comprador havia de pagar al senyor directe el lluïsme encamarat. Aquest era igual al 10% just del preu del censal i el tornava a pagar quan quitava el censal. El lluïsme quiti, en canvi, gravava totes les transaccions d' immobles i censals en les quals intervenia contrapartida en numerari. S' obtenia aplicant successivament el 10% de la quantia del bé.

Tot el procés econòmic acaba en inversió en censals. No podem oblidar que es recolzen sobre la terra i que aquesta és el fonament de l' economia. El tràfic de censals serà, doncs, un dels principals camins d' enriquiment.

El censal no suposa, en darrer terme, sinó un mitjà pel qual el no productor s' apropia l' excedent de treball del pagès. Altrament pot arribar a expropiar-lo dels mitjans de producció. El censalista -com hem vist- posseeix els mitjans de coerció necessaris, una jurisprudència favorable per constrenyir el deutor i en cas extrem obrir el procés on ja no juga la simple apropiació de terres que permetia extreure-la. La terra, però, en el cas d' expropia-

(46) Varia lleugerament segons el moment.

ció no restarà inactiva en mans del que era creditor, sinó que serà immediatament donada a un altre pagès -emfiteuta segurament- que permeti continuar extraient-ne un fruit, per reiniciar així el procés.

Ciutadans, cavallers i mercaders són els primers acaparadors dels censals. Generalment el rendista ho és sobre moltes possessions i no té dominis útils, però no podem delimitar taxativament una frontera entre productor i beneficiari; l' apropiació dels excedents no correspon únicament a persones d' alts estaments i és freqüent veure, entre la llista de censalistes, pagesos que gaudeixen de censals sobre altes possessions. La línia que separa explotadors i explotats és molt sinuosa.

Amb tot, la jurisprudència no fa sinó perpetuar aquest sistema i defineix, per tant, un endeutament endèmic.

CONCLUSIÓ

La terra es convertia, amb la conquesta, en un valor de primer ordre que havia de fonamentar i facilitar la repoblació de l' illa. Menorca, a pesar de la pobresa de les seves terres, desenvoluparia un sistema econòmic basat en l' agricultura i especialment, i per sobre d' ella, en la ramaderia. Aquesta, amb una ampla preponderància del ramat ovi -com queda constatat a les motes de les possessions de l' illa- permetia extreure dos dels productes que serien bàsics per al comerç: la llana i el formatge. Un comerç que hauríem de definir de «*subsistència*» si l' analitzam en el si del total econòmic. La llana i el formatge constitueixen la base d' un comerç necessari per abastir les necessitats de la població menorquina que mantenia els seus hàbits alimenticis centrats en el blat.

Tot i així no podem descartar l' existència als nuclis urbans d' una menestralia, dedicada principalment a la preparació i al teixit de la llana i el lli, i un comerç que troba el seu incentiu en la mancança de blat. Les terres treballades pel sistema de dues fulles donaven escàs rendiment en ser aprofitades només la meitat i, per altra banda, l' impediment d' extreure el blat de l' illa no era cap al·licient per al seu cultiu.

Així, com a primer valor, la terra es convertia en la base més o menys directa de tot acte econòmic, ja siguin vendes, arrendaments, establiments o a través dels censals que són utilitzats en qualsevol tipus de transacció i que reposen sobre la terra.

La propietat i la tendència de la terra és regulada per una jurisprudència en la qual està cada vegada més present l' esperit romanista que quedà consolidat amb el bandejament dels Usatges, definitivament, per Alfons el Magnànim el 1439 com a Dret supletori i que perpetua el sistema en el qual es basa.

La inversió i el tràfic de censals es converteixen en un del camins d' enriquiment més freqüent, carregant la terra censalistes i tercers sense consentiment ni quasi coneixement del senyor útil.

El traspàs dels dominis podia tenir una certa semblança. L' establiment dóna a la possessió de la terra una gran agilitat, en quant les condicions en què es produeix la transmissió permet al conreador accedir-hi fàcilment. La transmissió és ràpida. Però també el domini directe és transmès de forma totalment independent, no solament als hereus sinó per compra-venda dels drets que aquest implica. I, per tant, la transmissió s' efectua paral·lelament i independentment.

En conseqüència, el censal es converteix en una apropiació de l' excedent de treball del pagès, que es produeix amb la legislació favorable al censalista i que permet l' apropiació no sols de l' excedent sinó del propi bé.

Ciutat de Mallorca,
octubre de 1987.

APÈNDIX I

1301, maig 1. Maó.

Concessió d' una cavalleria.

Llibre de Fadigues Reials de la Cúria de Maó (1597-1606). Papers relligats al Llibre.

Arxiu Històric de Maó.

Noverint universis quod nos Arnaldus Burquesi et Petrus Sturci, procuratores cosntituti per excelelentissimum dominum Jacobum Dei gratia regem Maioricarum, comitem Rossilionis el Certaniam ac dominum Montipesulani ordinandis et dividendis, dandum et tradendum diversisi personis, quibsucumque cavallerias, possessionese et terras ermas et laboratas, alcharias, raffallos, domos, vineas, (h) ortos et alios quoscumque honoris scitos in tota insula Minoricarum et alia... in instrumento procuratorio inde facto largisime continetur, predicto autem ditae procrationis qua... et dictum dominum Regis, dmaus tibi Asbartis de Roartis et tuis in feudo perpetuo per cavalleria qunadam alcheriam vocatam Toroyolo cum omnibus casalibus et aedificiis quae infra eiusdem affrontationes sunt. Et sunt: dicta alcharia duodecim pariarum bovum sarracenitae. Dicta Toroyolo scita intermino castris Mahonis insulam supradictam, adducimus concedimus et damus in dictam cavalleriam tibi et tuis perpetuo totum jus dominii et quolibet agrarium quod dictum dominum Regem in castro et termino supradictis in dictam insulam et item quasdam domos intus villam dicti castri Mahonis et unum (h) ortum in (H) orta Viridiariii termini supradictum pro ut a nobis est omniam tibi sunt assignatam et etiam termenatam. Et affrontatur dicta alcharia de Toroyolo ex una parte in honoribus de

Mossatta et de Beniadida Petri de Fabrica et consortiu, ex alia parte in honore Simonis Rubiti et Berengarii Robertii et in honore de Beniaxer dicti. Jacobi Salamonis et in honori de Talati herdium Stefanii Angles, quondam, et heredium Mathei Boneti dictus autem. Rphallus de Addabus affrontatur pro ut melius continetur in instrumento dicti Petri Olivarii et est contiquus dictae alcharias et cum ea affrontatur ut superius continetur. Domus vero predictae affrontatur ex duabus partibus in muro dicticastri et ex alia parte in via publica et ex alia parte in patio Bernardi Guardia et dictuss (h)orto Petri Falgerlis et Guillermi Llulli. Quamquidam alchariam vocatam Torayolo et predictum rafallum vocatum Addabus pro ut superius conforntantur et dicutm jus et agrarium quod dictus dominus rex accepti et habere et percipere debet in predicta parte dictae alchariae de Toyana et in dicto Raffallo vocato Algema superior predicti in instrumentorum emphiteoticarum predictorum et predictorum et predictas domos et (h)ortum pro ut superius susis affrontationibus includuntur cum onmibuss integratibus tenedonibus et pertinentiis, introitibus et exitibus suis cum vienis, arboribus et plantis diversorum genrum que ibi sunt vel feurint et cum terris ermis et laboratas, partis,pascuis, herbis, aquis, lignis, garrigis, vanatoribus, montis et planis, casis, casalibus, hortis et hortalibus et cum omnibus aliis universisi et singulis ad et predictas pertinetibus pertinetibus et pertinere debentibus alqiquibus modis ex abiso usque in Coelum tibi Asberto de Roartis et tuis in feudo perpetuo damus concedimus et tradimus nomine et autoritat qua supra sub forma et conditiones infrascritpa habeas tu et tuis pro dicto domino reqe et suis successoribus reqibus Maioricarum predicitur in feudo et facias inde perpetuo et teneas unum equum idoneum armatum cum omnibus armatis in personae tuae ad servitium dicti domini reqis escilicet ad deffensionem et custodiam insulam supradictam. Quan cavalleriam possessione et jure eiusdem etiam tibi trodimus ad bene meliorandum et non in aliquo deteriornadum itaque non teneamini dicto domino Reqi vel suis dare decimam neque tascham neque aliquam aliam partem de fructibus. Constitutus tu vero et tuis possis de deictis cavalleriam et horibus eisdem dare ad acaptium sive in emphiteosim personas quibusdam exceptis sanctis et militis ac personis reliqiosis videliceaty ad decimmam et tascham et non ad largios agririum possitis etiam tu et tuis herem ex dictis stabilimentis sive ex hiis quam dabis in emphiteosim de predictis honoribus dictae cavalleriae laudimia et intratas ad decimam partem possit dare ad acapitum sed non ad alium rationem faticae quan tu vel tui non possis aliqui personae stranea dare vel vendere sed tu et tuis tibi absque aliqua fraude posssi retinere. Volumus etiam quoda si contquat tu vel tuos de cetero alienare seu vendere predictam cavalleriam non possitis haec facere partis earum nisi totam et sub haec conditionem quod emptor vel quicumque alius qui a te vel tuis emet vel quocumque titulo jebiot. somt et ese debent habitantes et affocantes insulam Minoricarum supra dicta et in dicto casu vienditionis seu alienationis teneamini dare tu vel tui sdicto domini reqi vel susis successoribus regibus Maioricarum. Et si dederis ad acapitum de terra dicta cavalleria recipiatis tu et tui quintadecimam partem de fructibus loco et virens decime inde nobis compectendis in quadraagesiman quintam partem per primitiae Ecclesiae atribuendam et decimam partem pretti pro laudimio a dictis atribuendam et decimam partem pretti pro laudimio a dictis emphiteotis quandocumque tu alienare contigerit volumus etiam quod tu et tuis predictam cavalleriam seu honores eiusdem non possis dividere seu separare vel vendere vel alienarse vel alicui jure hereditiario vel legati dimitere nisi tantum quni heredi qui teneatur et debeat facere servitium equi armati predictum et esse habitatos ef affocator in insula Minoricarum et quod sit semper predictam cavalleriam unis tantum et non plurium contra quem qui predictam cavaleiriam habuerit a suo parente jure hereditariov el ex donationes vel alio quorumque titulo si contingat fratres vel soroes habere non possint ratione legitimae suae protionis ei debitae in honoribus dicte cavallereiae vel parte earum facere petitione aliquam vel demandam vel nisis de rebus mobilibus si forte ibidem existant vel ad ipsam cavalleriam fueritn deputatae per predictam autem donaitones predicti feudi et servitii unui equi armatitnendi rationes eisudem sistis ut et tuis fideles et legales vassallis dicto domino Regis et suis homaqium et sacramentum. Acta in presentiae recepti Dalamtius de Grarriga teneslocum domini Regis in insula Minoricarum in persona et nomine dicti domini Regis ore et manibus comendatum.

Haec ego asbertus de Roartis predictus recipiens a vobis Arnaldo Burquesii el Petro Asturtii procuratoribus dicti domini Reqis Maioricarum predictam donationemm predictae cavalleriae in feudo ut dictum et sub predictis conditionibus laudo et confirma omnia supradicta et promito etiam vobis auctoritate qua supra et notario infrascripto et recipendi nomine dicti domini Reqis et suorum. Et pro inde facto dicto Dalmatio de Garriga in persona et nomine ipsius domini regis recipiendi homagium et sacramentum fidelitatis de rpesenti ad quod faciendum et omnia supradicta adimplendam heredes meos esse volo perpetuo abligatus.

Actum est hoc kalendas maii anno M C C C primo.

Sig + num Arnaldi Burquesii.

Sig + num Petri Strucci, procuratorium excellentisimus domni Regis Mairoicarum predictum qui haec laudamus concdimus et firmamus.

Sig + num Asbertis de Roartiis, predicti qui hic haec laudo concedo et firmo.

Testes huius rei sunt Petrus Bernardi de Podio de Orfila, Raymundus Artalli, Martinu Michaelis et Jacobus Tolrani notarii Mairoricarum.

APÈNDIX II

1608, març 8. Alaior.

Contracte d' establiment.

Arxiu Històric de Maó.

Noverint Universi quod Ego Anthonia Crespa vidua relicta honofrii Cresp quondam ville Hyalor Insule Minoricarum habitatro non dolo vi vel metu inducta seduca nec in aliquo circumvecta sed tratis et scienter per me et meos presentes et futuros ad bene videlicet meliorandum culturandum condirecte tenendum et in aliquo non deteriorandum do stabilio et in Emphitheosin perpetuam concedo et trado bovis honorabilem Petro Angles ville de Hyalor habitator presenti et vestris et quibus volueritis perpetuo quandam tancham olim vinema dicte hereditatis dictiv ille de Hyalor tntam sub allodio et directo dominio domini nostri regis et suorum ad decimun de laudimio et sub dicto allodio tentur per dictum dominum nostrum Regem ad censum septem solidorum et sex denariorum monete majoricarum anno quolibet soluendorum in festo sancti Michaelis mensis septembiris ratione de quarts et per Reverendos presbiteros ville Ciutadelle ad censum vigenti dourum solidorum et sex denariorum monete majoricarum anno quolibet soluendorum in festo sancti Michaelis mensis septembris ratione de quarts et per Reverendos presbiteros ville Ciutadelle ad censum vigenti duorum solidorumet sex denariorum dicte monete maioricarum anno quolibet in dicto festo soluendorum et affrontatur ex suis partibus cum tancha dicta na Solsona cum vines hereditatis dominici marquès quondam et cum via regia et spectat ad me virtute instrumentorum contentorum in capibreviatione facta (sic) in Curia Requii patrimoni Minoricarum sub die vigesima nona novembris Millessimo sexcentesimo septimo. Predictam itaque tancham olim vineam procti superius afforntatur includitur et tetminatur cum omnibus eius juri us integritatibus propietatibus terminus tenedonibus pertinentiis introhititbus et exhitibus suis et generaliter cum omnibus aliis unviersis et singulis Juribus ad dictam tancham pertinentibus et spectantibus quonismodo vobis dito petro Angles presenti et vestris stabilio ut dictum est superis sub tali tamen pacto es conditione quodo pro censu et melioramentis inde exeuntibus detis et solvatis vos et vestri daregue et solvere teneamini mihi et meis anno quolibet in festo sAncti Michaelis mensis

septembris et sich perpetuo dictu die viginti duos solidos mentete majoricarum censaises et rendales ac Emphitheoticales sine dampno et sisione meis et meorum ac curie querela in hiis veero non proclametis neque Eliqatis vos seu vestri alioum dominum seu dominos nisi tantum dictum dominum nostrum reqem et suos in dicto suo allodio et censum, censualeriosque predictos et me et meos in dicto eorum et meo censuali liceat que vobis et vestri post dies viginti ex quo fatichti fueritis presentem adquitionem vestram, cum omnibus melioramentis et agumentis ibidem factis et de cetero fiendis dare vendere stabilire impignerare et alienare indique facere vestram et vesttroum omninodas voluntates salvo tamem semper pin predictis jure directo alidaoli domini laudimio et faticha dicti nostri Regni et suorum Promtittens et bona fide conveniens vobis et vestris predicta que vobis stabilio semper vos facere habere tenere et in sana pace perpetuo possidere pascifique et quiete ac defendere contra omnes personas et teneor inde vobis et vestri firmiter que tenri prommito de firma et legali evittione predictorum et de restitutione omnium dampnorum missionum sumptuum et expensarum litis et extra Et Pro hiis sic complendis et observadindsi obligo vobis et vestris omniam et singula bona mea miblia et imbolia presntia e futura hbita e ubique habenda renuntians quantum a (...) omnibus legibus et juribus premissis obiantibus quonismodo et legi dicenti generalme renuntiationem non valere Por intrata vero huius (mo) di stabilimenti seu adquisitionis confiteor et in veirtage recognoseo habuisse et recepisse a vobis quinque solidos menete amjoricarum super quibus renuntio exceptioni dicte pecunie non numerate non habite et non recepte reique sic non geste et doli mali et infactum actioni Et hiis presente Eqo dictus Petrus Angles adquisitor predictis acceptans stabilimentum predicutm per vos dictam Anthoniam Crespa mihi suprafactum de dicta tancha promito comnia supradicta servere attendere et complere porut et quemadinadum (?) per me et meos servanda et complenda dsunt en non revocare contrafacere nel venir jure aliquo cusa sen ratione sub bona fide et obligatione omnium et ssingulorum bonorum meorum presentium et futurorum et sub omni juris et faci renuntiatione ad hec necessaria pasiter et cautela. Actum est hoc in villa de Hyalor Insulae Minoricarum die octava mensis mastii anno a nativitate domini Millessime sexcentesimo octavo sig sum meun Anthonine creap stabilitricis sig num meum Petri Angles acquisitoris precitorum qui hec laudamus concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt dominicus coll et Joannes Petro ville hyalor habitatores in quorum presentia ambo firvamaverunt.

Sig nun meum Gabriellis Coll notarii publici
Insule Minoricarum regentis scribaniam
faticharum reciarum ville et termini
de hyalor popule mercfatalli et castris
Sant Agathe qui presenti intrumentum
in dicta scribania continuatum inveni
scripsi comprobavit et clausit.

APÈNDIX III

1608, març 8. Alaior.

Presentació de fadiga: Llibre de Fadigues d' Alaior, Es Mercadal i Castell de Sta Àgueda.

Arxiu Històric de Maó.

Die VIII mensis martii Anno
a nativitate Domini MDCVIII

Presenta fadiga la dona Anthonina Crespa vidua relicta de Nofre Cresp qo de al ville de hialor habitatora de una tancha olim vinya de la heretat de dit son marti scituada en lo terma de la present villa que ha posseiex com apar en libre real de capbrevations sots a vint y nou de novembre any Mill sicents y set. Tinguda sots alou y dreta senyoria del senyor nostre Rey E mes es tinguda per dit senyor Rey a cens de set sous y mitx pagadors en la festa de Sant Miquel quicum any per rehó de quarts E per los preveres deCiutadella a cens de vint y dos sous y sis diners pagadors endita festa y affronta de les suas parts ab la tancha dita na Celsona y ab vinya de la heretat de domingo merquès go y ab lo camí real. La qual tancha olim vinya dita dona stableix a be millorar y no en alguna cosa pijorar a pere Anglés y als seus a cens de vint y dos sous moda, ma, pagadors en la festa de Sant Miqtt quisam any ab entrada de sinch sous quos con et habuisse aiy unde r ami eiy puii eiy et teneri de evictione eiy (x) obli bona eiy menu eiy E lo dit Angles put y acceptant lo dit stabliment eiy pauj eiy obli bona eiy veny eiy fiat largo ery Actum hialor.

Testes huius rei sntu Dominicus Coll et Joannes petro viles de hialor habitatores in qua presentia ambo firmarunt.

(x) etc.

APÈNDIX IV

1597, octubre 6. Terme del Mercadal i Castell de Sta Àgueda.

Protocols. Llibres de Fadigues Reials de l' Escrivania de Ciutadella.

Arxiu Històric de Maó.

Die VI mensis octobris anno a Nativitate Domini MDLXXXXVII.

Noverint universi quod eqo Gabriel Olivar, civis villae Ciutadellae Insulae Minoricarum habitantis; non dolo, vi vel metu inductus, seductus nec in aliquo circumvectus: inmo gratis et scienter, per me et omnes heredes et successore meos praesentes et futuros: do, ad acapitum stalibilio et in emphiteosim perpetuam concedo et trado ad bene; videlicet: meliorandum, condirecta tenendum et in alquo non deteriorandum; vobis honorabilem Rafael Fabrer, cultori, minore diebus, filio Joannis, praesenti; et vestris et quibus volueritis, perpetuo; quandam possessionem meam vulgo dictam Algendar scituata in termino populae Mercatalli et Castri Sanctae Aghatae, tantam sub alodio Domino nostri Tequis ad decimum de laudimio et sub dicto alodio es tenta per ----------
-------Operam Dominae Nostrae Tauri sive del Toro, ad censum quattuor librarum in festo Sancti Michaelis mesis septembris ----------
-------Item per Magnificum Petrum Serra, civem ad censum duodecim librarum in sexto die mensis maii ----------
-------Item per hereditatem Gabrielis Gausp, quondam, ad censum septem librarum, decem solidorum, in festo Sancti Michaelis ----
----------Item per Magnificum Montserratum Gomila, pro domina uxore sua, ad censum sex librarum in die sive festo Angeli Custos ----------
----------Item per Honorabilem Benedictum Uquet, villae Mahonis, ad censum sex librarum in die sive festo Sanctae Crucis mensis maii, quas sex libras censuales olim recipiebat herditas Benedicta Serra, gondam ----------
-------Item pr Discretum Martinum Millà, notriaum pro domina uxore sua ad censum duarum librarum et octo solidorum, infesto Sancti Michaelis mensis septembris ----------
------Item per Confrariam divi Petri in ecclesia parochialis villae Ciutadellae ad censum decem solidorum in dicto die Sancti Michaelis ----------
Item per Venerabiles Presbiteros dicate ecclesiae Ciutadellae ad censum decem solidorum in dicto die Sancti Michaelis ----------

-------Item per hereditatem Joannis Fabrer, quondam, dicti de l' Alberç Vell, ad censum undecim librarum et duodecim solidorum, quas olim reicpiebat Magnificus Hieronimus Arnau, in docto fsto Sanchti Michaelis ----------

-------Item per hereditatem Honorabilem Gergius Olivar, quondam, olim dominus et possessor dictae possessionis, ad censum triginta quinque librarum et decem solidorum, induabus partitis hoc est: infesto Nativitatis Domini Nostri Jesuchristi, viginti librarum et quindecim solidorum et restantes quattuordecim libras et quindecim solidos, ad complementum dictarum tricinta quinque libraum et decem solidorum i sexto die mensis maii ----------

-------Item pr dictam hereditate dicti Georgius Olivar, quondam ad censum sexdecim quarteriarum frumenti indicto die sive festo Sancti Petri et Felicis mensi augusti, censum frumenti latum est in villam Ciutadellae ----------

--------Et affrontatur ex suis partibus cum possessione de Binicalsig et cum possessione de Calafit et cum possessione de Biniatrum et cum possessione de Son Gronés et cum possessione de Son Bellloch et cum possessione de l' Alberch Vell -et cum possessione de Son n' Olives et com horto dicto d' en Calafat et cum lo Barranch del Rey et cum lo Aboval de Torre Petxina et cum via publica del Dit Barrach et pro ut in cartis inde facti continetur.

Predictam itaque possessionem d' Algendar francha et quitiam ab comni censu debito usque ad festum Sancti Michaelis mensis septembris proxime elapso paresentis anni millesimi quinqentesimi monaqesimi septimi

Unavum tres centibus ovibus enclosos quatre mardans, quattuodecim vaccis, sex bovibus quodadam nimium quattuor annorum, duas asinas sive someres.viginti quinque capris, sex sues sive truges, quinquacinta obibus paries,

molendino molenti cum quattuer picis, puteo cum lo poal et un apica

Pro ut supcrius affrontatur, incloditur et terminataur cum omnibus eius integritatibus, propietatibus, terminis, tenedonibus, pertinentiis, ademprivis, casis, casalibus, horits, hortalibus, lignis, fluis garrigis, ventaionibus, herbis, pascuis, pratis, arboribus et planteis et generaliter cum omnibus aliis universis et singulis juribus ad praedictam possessionem pertinentibus et pertinere debentis de Abyso usque ad Coelum, vobis dicto Raffaelli Fabrer, praesenti, et vestri et quibus volueritis, perpetuo do, ad acapitum stabilio et in emphiteosim perpetuma concedo et traodut superium dictum ets

sub tali tamen pacto et conditione quod pro censu et melioramentis inde exeuntibus detis et solvatis vos et vestri, dare et solvere teneri vos et vestris mihi et meis in proxime veniente festo Sancti Michaelis mensis septembris et sic deinde anno cuolibet in dicto die sive festo centum libras monetae Maioricarum censuales integre positas et protatas in praesenti vila Ciutadellae in domum siva habitationem meam et ex alia parte quattuor barcellas frumenti censuales, purqatum et receptabilem, positas et protatas in dicta vila Ciutadellae in domum sive habitationem emam in die sive Sancti Petri et Felicis proxime venieti et deinde anno quolibet perpetuo in dicto die sive festo, censuales et rendales ac amphiteoticales sine damno et missione meis et meorum ac Curiae querella

et in his vero non proclametis negue eligatis vos vel vestri, alium dominum seu dominos nisi tantum praedictum Dominum Nostrum Regem et suos; in dicto suo alodio censalueriosque praedictos et me et meos in dicto censu successores

Liceat quae vobis et vestris post dies vigitni ex quo fatichati fueritis praesentem acquisitonem vestram cum omnibus augmentis et emlioramentis et adhaerinentis factis et d ecetero faciendis; dare, vendrem stabilire, impignorare aut aliter alienari indeque facer de praedictis vestras et vestrorum omnimodas voluntates, salvo tamem semper inpraedictis jure directo dominio, alodio, laudimio et fatícha dicti Domini Nostri Recis et suorum

Et sit convenio et bona fide promitto vobis et vestris quod praedicta quae vobis stabilio facia vos et vestris et quos volueritis semper facere, habere, tenere et in sana pace perpetua possidere ac defendere contra omnes personas et teneor inde vobis et vestris ac frimiteque promitto de firma er legali evictione praedictorum et de resittutione omnium damnorum, missionum et expensarum litis et extra et pro praedictis omnibus et sinfluis supradictis sic compendis et tntis et inviolabiter attendendis obligo vobis et vestris omnia et singula bona mea mobilia et immobilia praesentia et futura habita.

Renuntians quantum libelli ad haec omnibus legibus et juribus contrarium disponentibus et legi sive incidenti oblationem renuntiationem non valeat.

És emperò pacte que lo dit establidor se atura lo jus luendi de aquelles nou quarteres dues bercelles forment censuals de sobre mencionades que dita possessió fa a particulars y les quals dit adquisidor farà tots anys a dit estabilidor aprés de haver les ell quitades dels dits censals emsemps ab les desús dites quatre barecelles que tot seran vint quateres formen censuals, les quals pagarà dit acquisidor en espècie per pacte exprés en dit dia de Sant Pere y Santa Feliu perpètuament

Item és pacte que dit adquisidor no puga quitar lo cens de diners romanant al dit establidor sens que primer no haia quitat tots los censals de diners que dita possessió fa a particulars.

Item que així mateix dit acquisidor no puga quitar lo dit censal de forment a dit establidor sens que primer no haia quitat tot lo censal de diners qe dita possessió fa així a particulars com lo censal romanent a dit establidor

Item és pacte que a cas que dit acquisidor vulla intentar de quitar lo dit censal de forment a dit establidor antes de quitar lo dit censal de diners que aquells hi haia de quitar a rahó de quatre per cent per pacte exprés

Item és pacte que aprés de haver quitat dit acquisidor lo censal de diners que dita possessió fa a particulars, dit establidor li concedeix gràcia i facultat de poder quitar dites cent lliures censals en quatre iguals quitacions, ço és de vint y cinc lliures en vint i cinc lliures censals a rahó de vuyt per cent franqus i quities.

Item és pacte que en cas de retiment, lo dit acquisidor tornarà al dita possessió condreta comvuy està y ab los bestiars de sobre mencionats y franca de tots censasl deguts fins aquella hora que la retrà.

Item lo dit establidor denuncia a dit acquisidor ncom dita possessió de Algendar és conobligada ab la possessió de Binicalsig a preatació dse cert censal y així bé es obligada de donar pessatge a la dita possessió de Binicalsig per anar a Ciutadella i a les Fereries com de antico està acostumat.

pro intrata vero huismodi stabilimenti seu acquisitionis, confiteor et in veritate recognosco a vobis habuisse et numerande recepisse ducentas quinquacinta libras monetae Maioricarum quitias ratione bestiarorum et pro pretio trecentum quiquaqinta librarorum dictae monetae quitiae, unde reununcians exceptione dictae pecuniae non numeratae non habitae et non receptae et doli mali et infactum actioni ac leqi quae subvenit decessis ultra dimidiam justipreci.

Adhaec ego Rafael Fabrer his presens susucipiens et acceptans in me predictum stabilimentum mihi supra factum sub modis, formis, pactis et conditionibus precontentis; gratis promitto et bona fide convenio vobis et vestris praedictam possessione bene melicrare, condirectam tenere et in aliquo non deteriorare, praedictumque censum annuatim solvere, ceteque omnia alia facere, attender et complere prout per me et meos attenda et complenda sunt et non contrafacere vel verire de via, vel de facto, sub poena et refectione omnium missionum et expensarum litis et

extra pro quibus quidem omnibus et singulis supradictis sic complendis et firmiter atenedendis, tenendis et observandis obligo vobis et vestris omnia et singula bona mea mobilia et imobilia praesentia et futura habita ubiscumque.

Renuntians quantum ad haec omnium juris profferimento, acordio unius diei firmae juris dationis pignoris, ad decem dies in mobilia, ad quattuor mensis pro bonis immobilibus, suhbastandis et vendendis et gratiae maioris partis creditorum meorum in cumulo debiti et numero personarum et omnibus aliis legibus et juribus, stilii, ordinationibus, constitutionibus, privilegi et franchesii contra paredicta quonismodo venientibus et omnes in simul renuntiatus legi sive incidenti quitationem non valere.

Et ego dictus Rafael Fabrer asserens me esse maiorem viginti quinque annorum, ad cautelam juro ad Dominum Deum Nostrum et ad eius sacrosanta quattuor evnaglia manibus meis corporaliter et exponente tacta, contra praedicta non venia nec venienti consentire ratione minoris aetatis nec alia quavis de causa vel ratione cuiusquidem juramenti per me praestiti absolutionem minime petere possim et illa mihi comessa et per me obtenta vis et gaudere etiam minime valeam sed penitus illi rerum renuntio et per reunitatam illam habere vel quem ita ex me...

Actum est hoc in villa Ciutadellae Insulam Minoricarum die sexta mensis octobris anno a Nativitate Domini millessimo quincentessimo nonacesimo septimo. Sug + num meum Gabrielis Olivar stabiliotoris, Sig + num meum Rafaelis Fabrer acquisitoris praedictorum qui praedicta laudamus, concedimus et firmamus.

Testes huius reis sunt Magnificus Anthonius Pons, anno currenti baiulus et consul villae Ciutadellae habitator et Honorabilis Simon Gallo, mercator, eiusdem villae Ciutadellae habitator et Gabriel Coll scriptor qui nomine et vicenotarii infrascripti presens instrumentum recepi in dicto die.

APÈNDIX V

1598, febrer 4.

Presentació de fadiga en una venda.

Llibre de Fadigues Reials de l' Escrivania de Maó (1597-1606).

Arxiu Històric de Maó.

Presenta Fadiga mestre Miquel prats jarrer habitador del castell de Sant Philip de la bocca del port de la presenr vila de Maho de un campet de migjorn tingut sots alou y dreta a senyoria del sneyor nostre rey al detzè de lluïsme Item per lo honorable mossó Pere Villalonga a cens de quatre lliures en la festa de Sant Miquel del mes de setembre. E afronta de les sues parts de un costat ab un campet mayola de mestre Miquel hernàndez y ab un campet al dit Prats. E del altre costat amb les mayolas de mossèn Joan Montanyerss y de Bernat Comelles texidor fill de Joan. E ab lo camí real qui passa del camí de malbuger al camí de la alqueria cremada y atzuaga e segons que en cartes de que han fetes llargament és contingut lo qual dit campet franch de tot cens degut fins lo Sant Miquel de Setembre prop passat de 1597 lo dit mestre Prats ven y per títol de venda trasporta a Pedro de Lanuca soldat del dit castelll de Sant Philip present y als seus en per tostemps per preu de setanta lliures moneda de Mallorca quítias quas con et re habuisse et recepisse unde renuntiando titulo etc quibus juribus etc quonam etc salvo etc to obli bona etc renunciantes etc fiat largo etc.

Appoca prestii numerando.

Testes huius rey sunt honor Jacobus Vila pannorum tonsor, et Bernardinus Pio spazarius vila.

APÈNDIX VI

1598, febrer 5.

Presentació de fadiga per una quitació.

Llibre de Fadigues Reials de l' Escrivania de Maó (1597-1606).

Arxiu Històric de Maó.

Presenta Fadiga lo Reverent mossen Llorens Mercadal prevere beneficiat d ela parroquial Iglesia de la present Vila de Mahó com a procurador y economo que és dels venerables preveres de la dita vila de Mahó de vint tres sous y siss diners censals annuals y rendals los quals la comunitat de dits preveres de Maho tots anys en la festa de Sant Miquel del mes de setembre reb y dret de rebre ha acotumat en e sobre una vinya del comprador desús situada en lo terme de dita vila de Maho de tramuntana a les quarterades tinguda çots alou y dreta sneyoria del senyor nostre rey al dezè de lluïsme e afronta de les sues parts segons que en cartes quen fetes llargament es contingut los quals dits vint y tres sous y sis dienrs lo dit reverent mossó Llorenç Mercadal prevere en dit nom ven y per títol de venda eu difinitio e quitament ramet y absol tant ab propietat coom annuals pensions al honor mestre Miquel Prats ferrr habitador del castell de Sant Philip de la bocca del port de dita vila de Mahó senyor y posseidor de dita vinya present y als seus en per tot temps per preu de catorze lliures tretze sous y nou diners moneda de Mallorca quitias quas con et re habiusse et receptisse numerando una cum porrata unde renuntiatiae lo etc bienlo etc Eqo enim etc Confoy etc salvo etc promi etc et abli bona etc venut etc frai cargo etc e lo informa.

Appoca previi et poviate numerando

Testes huius rei sunt honor bernardis pio spaserius et Petrus Roger lignifaber villa mahons habitatoris.

APÈNDIX VII

1598, setembre 5.

Presentació de fadiga en un establiment.

Llibre de Fadigues Reials de l' Escrivania de Maó (1598-1606).

Arxiu Històric de Maó.

Presenta faidga en Jaume basset e la dona Juaneta sa muller de la villa de Hialor habitadors de sus llur ort que han e posseix en la orta del verger de Maó i es tingut per lo xenyor nostre Rei i sota senyoria i alou seu a agrer acostumat e a cens de XXXI sous i quatre diners cascun anys pagadors en la festa de Pascho i per lo discret mosso Bsocha prevere a cens de XXXX sous cascun any pagadors en la festa de Sant Miquel los quals se podne (...) e quitar de sinch en sinch sous censals per preu de 4 L i 6 quitis per cascun cempso E affronta ab hort de la dona Sequina e ab hort den Frances Saura e ab lo camí qui va al prat de Mossó (...) Bos-

cha e ab lo dit Prat lo qula dit ort los dit marit i muller vena i tansporta a na Pere Miquel e a la dona Margarida muller present i als llurs en per tot temps I preu de cinch sous e los dits marit i muller acceptar la dita compra prometre que no retran ni derreclinaran lo dit ort per massa carrehc de cens ni altra manera fins e tant haga quitat dels dits XXXX XX censals per preu de XII L X quities obligant nar per aço specialment i spressa les pensions de fet amadat primer ven ( ) de aquelles III L que reban cascun any sobre la possessió de Binisafulla den Gaspar Sequi comptadores dels anys as (....) dotze en anant qui finra en l' any as (....) quals dites tres L lo comprador dels scrit ahga a fer compliment de 5 cascun any i cascun repso quitari sembla V censals dels dits XXXX censals fins adeguda rempso dels dits XX censals i preu de XII L X quitis.

Testes Ferran angles et Jacob Guarriga habitadors de Mahone.

BIBLIOGRAFIA

BARCELÓ, M. *El tractat de Capdepera de 17 de juny de 1231 entre Jaume II i Abu Abd Allah B. Mohammad de Manurqa sobre la funció social i política dels Fuqaha.* BSAL. 1981, Tom XXXVIII.

BALLESTER PONS, P: *Las Instituciones forales de Menorca, «Revista de Menorca»*, 1899, p. 113-148.

HERNÁNDEZ SANZ, P. *Sobre la organización municipal menorquina. «Revista de Menorca»*, 1934, p. 316-356; 71-79; 129-176; 209-222).

LALAGUNA, Enrique. *La enfiteusi en el Derecho Civil de Baleares.* Ed Universidad de Navarra. Pamplona 1968.

MELIÀ, J: *El Dret Civil de les Balears.* Monografies de l' OCB. Ciutat de Mallorca, 1967.

MOLL, A. *Sumari de privilegis i franqueses del Regne de Mallorca.*

MURILLO I TUDURÍ, A. *Emfiteusi i censals. Anàlisi sòcio-econòmica de les institucions jurídiques entorn de l'explotació de la terra a la Menorca precapitalista.* Meloussa, 1; pp. 53-78. Maó, 1988.

PARPAL I MARQUÈS, C. *La conquesta de Menorca en 1287 per Alfons III d'Aragó.* Barcelona, 1902.

PINYA HOMS, R. *La participació de Mallorca en les Corts Catalanes.* Monografies de l' OCB, Ciutat de Mallorca, 1978.

PINYA HOMS, R. *La creación del derecho en el Reino de Mallorca.* Ed Cort, Palma de mallorca, 1987.

ROSSELLÓ VAQUER, R. *Aportació a la història Medieval de Menorca. Segle XIII.* Mayurca VIII. p. 65-133.

ROSSELÓ VAQUER, R. *Aportació a la història Medieval de Menorca. Segle XIV.* Maó. Editorial Menorca. 1985. Consell Insular de Menorca.

ROSSELLÓ VAQUER, R. *Aportació a la història Medieval de Menorca. Segle XV.* Maó. Consell Insular de Menorca.

ROSSELLÓ I VERGER, V.M. *Canvis de propietat i parcel·lacions al camp mallorquí.* Randa, 12, p. 38-34.

SASTRE I PORTELLA, J.i F. *El Pariatge de Menorca de 1301.* Mayurqa, 1980-84, 20, p. 141-154.

SASTRE I PORTELLA, J.I.F. *Franqueses, Privilegis i Costums judicials de Menorca a l'època del Regne de Mallorca s. XIV.* Publicacions Menorquines no 3. 1982.

SERRA BELABRE, M.L.; ROSSELLÓ BORDOY, G.; ORFILA LEÓN, F. *Historia de Menorca. De los orígenes al final de la Edad Media.* Maó (Ciutadella, Cardona), 1977.

TERRÓN PONCE, J.L. *El sistema jurídico menorquín en materia de propiedad (XIII-XVIIII). «Estudis Balàrics»* 12.

TERRÓN PONCE, J.L. *Origen, desarrollo y consolidación de la gran propiedad en Menorca (s. XIII-XIX). «Revista de Menorca»* 4 Trimestre 1983, p. 499-523.

CONSULTA DOCUMENTAL

- Plet de la Cavalleria de Torelló, inclòs en el Llibre de Fadigues Reials de la Cúria de Maó (1.597-1.606 i et alia).
- Llibre de Fadigues Reials de les Cúries de Maó, Ciutadella, Alaior i es Mercadal.
- Llibre de Lluïsme i nous Establiments (Reial Patrimoni).
- Llibre de curadors d' heredats de la Batlia de Maó (Anys 1.546-1.636).
- Protocols notarials de Jaume d' Abadia, Nicolau Xalpes.